

CSERNICSKÓ ISTVÁN

Pannon Egyetem
csernicsko.istvan@gmail.com

Hogyan váljanak többnyelvűvé a kisebbségek?

Egy (nyelv)pedagógiai kérdés (nyelv)politikai vonatkozásai

The article deals with the problematic issues of teaching the Ukrainian as the state language in general educational institutions with the Hungarian language of instruction in Transcarpathia from the point of view of the new Ukraine's Law On Education and the Law On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. These laws led to a rather intense political and legal discourse, in which Ukraine was criticized by both the representatives of national minorities, and the international institutions. The right to mother tongue medium education for national minorities (including Hungarians) the right to education in their mother tongue is ensured by the new laws only at the level of pre-primary and elementary school. Minorities can study "one or more disciplines" in their mother tongue from the 5th grade only; other subjects are taught in the state language. Our article argue, that improvements in the study of the Ukrainian language in general education institutions with instruction in the languages of national minorities should be addressed in the system of language education, where the language of instruction is the mother tongue of students, and the state language is taught at a high level by specialists specially trained for such work.

1. Az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) által 2017. szeptember 5-én fogadta el az új ukrán oktatási kerettörvényt (Ukrajna törvénye, 2017).¹ A jogszabály és főként annak 7. cikke azóta a viták kereszttüzében áll mind Ukrajnán belül, mind pedig az ország nemzetközi kapcsolataiban (Beregszászi–Cserniczkó, 2017, Cserniczkó, 2018a; Fedinec–Cserniczkó, 2017). A feszültség középpontjában az áll, hogy az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna – a korábban biztosított gyakorlatától eltérően – szűkítette az anyanyelven folyó tanulás lehetőségét, illetőleg az oktatási nyelv megválasztásának a jogát.

A kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezetei, oktatási és nyelvi jogi szakértői a jogszabály kapcsán kibontakozott vitában kezdettől fogva egyértelműen mellett foglaltak állást, hogy a törvény 7. cikke ellentétes Ukrajna Alkotmányának számos rendelkezésével, több ukrán törvénnyel, továbbá nem egyeztethető össze az ország nemzetközi kötelezettségvállalásaival (Cserniczkó, 2018b). A kijevi kormány képviselői, valamint ukrán nemzeti érzelmű szakértők azonban azt állították, hogy a jogszabály 7. cikke megfelel

¹ A törvény szövegét magyar fordításban lásd itt: *Regio* 25 (2017)/3. 260–277.

minden nemzetközi és hazai normának, és az ukrainai kisebbségek érdekeit szolgálja. Értelmezésükben ugyanis a törvény 7. cikkének célja az, hogy az országban élő kisebbségek, köztük a kárpátaljai magyarok, megfelelően elsajátíthassák az államnyelvet, és kétnyelvűvé váljanak (Markovskyi, *et al.*, 2018, Toronchuk–Markovskyi, 2018).

A konfliktust egyrészt az emelte az Ukrajnán belüli szintről a nemzetközi porondra, hogy Magyarország teljes diplomáciai súlyával kiállt a kárpátaljai magyarok már régóta, az ukrán függetlenség elnyerése előtt is meglévő, az anyanyelven folyó oktatáshoz fűződő jogának megőrzése mellett; másrészt pedig nemzetközi szervezetek is bekapcsolódtak az oktatási törvény 7. cikkelye kapcsán kibontakozott vitába. A Kijev és Budapest közötti konfliktust tovább fokozta, amikor 2019. április 25-én az ukrán parlament elfogadta az államnyelv támogatásáról szóló törvényt (Ukrajna törvénye, 2019).

Bár az új ukrán oktatási törvényről és az államnyelvi törvényről is viszonylag sok szó esett a magyarországi sajtóban is, azt kevesen tudják, mi is áll konkrétan ezekben a jogszabályokban, és kevés információ áll rendelkezésre arról is, hogyan akarja elérni e törvények révén a kijevi jogalkotó az ukrainai kisebbségek magasabb szintű államnyelvi tudását, azaz kétnyelvűsítését. Az alábbiakban azt mutatjuk be röviden, milyen oktatási modellt kínálnak az új ukrainai jogszabályok a kisebbségek számára, és hogy mit jelent mindez a kárpátaljai magyar nyelvű oktatási rendszer vonatkozásában.

2. A magyar nyelven folyó oktatásnak jelentős történelmi hagyományai vannak a mai Kárpátalja területén. A ma Kárpátaljaként ismert régió az elmúlt 150 évben több különböző államhoz tartozott. Azonban az Osztrák–Magyar Monarchián belüli Magyar Királyság (1867–1918), a Csehszlovák Köztársaság (1919–1938), Kárpáti Ukrajna (1939), a Magyar Királyság (1939–1944) és a Szovjetunió (1946–1991) egyaránt biztosította a kisebbségek számára az anyanyelvi oktatás jogát és lehetőségét (Csernicskó–Tóth, 2018).

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna sokáig szintén biztosította a területén élő kisebbségek számára az anyanyelven folyó oktatás jogát. Ukrajna Alkotmánya 53. cikk ötödik része rögzíti:

A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően garantálják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a kommunális oktatási intézményekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével (Alkotmány, 1996).

A nemzeti kisebbségekről szóló törvény (Ukrajna törvénye, 1992) 6. cikke az Alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról:

Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja (...) az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül.

Ugyanezt ismétli meg a gyermekkor védelméről hozott jogszabály 19. cikkének 3. bekezdése (Ukrajna törvénye, 2001). A még Ukrajna függetlenné válása előtt, 1989-ben elfogadott és 2012-ig hatályos nyelvtörvény (Ukrajna törvénye, 1989) 25. cikke a fentieknél szélesebb jogokat kodifikált:

Az Ukrán SZSZK állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek oktatásának nyelvét szabadon válasszák meg. Az Ukrán SZSZK minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát. Ezt a jogot olyan iskola előtti nevelési intézmények és iskolák létrehozásával garantálják, amelyekben a nevelés és az oktatás ukrán nyelven vagy más nemzeti nyelveken folyik.

Az ezt váltó, 2012-ben elfogadott nyelvtörvény (Ukrajna törvénye, 2012) 20. cikkelye szerint

az oktatás nyelvének szabad megválasztása az állampolgárok elidegeníthetetlen joga az államnyelv kötelező, oly mértékű elsajátítása mellett, amely elegendő az ukrán társadalomba való integrációhoz.

A törvény idézett cikke értelmében Ukrajna állampolgárai számára szavatolt az állam- és a regionális vagy kisebbségi nyelveken való tanulás az oktatás minden szintjén, az óvodától az egyetemig.

Ennek megfelelően már a Szovjetunió fennállása idején is működtek magyar nyelvű iskolák a régióban. Az utolsó teljes szovjet tanévben, 1989–1990-ben például 86 iskolában folyt magyar nyelven (is) oktatás Kárpátalján (Cserniczkó, 1998: 106–107). Ez a magyar nyelvű oktatási intézményhálózat az 1991-ben függetlenné váló Ukrajnában tovább fejlődött, és a 2017–2018-as tanévben 98 iskolában oktattak magyarul (is) a régióban (Cserniczkó–Orosz, 2019: 35).

3. A 2017-ben elfogadott új oktatási kerettörvény (Ukrajna törvénye, 2017) 7. cikke és a 2019-ben elfogadott államnyelvi törvény (Ukrajna törvénye, 2019) 21. cikke azonban jelentős mértékben megváltoztatta az oktatás nyelvére vonatkozó normákat Ukrajnában. Ez a két törvény megszüntette az állampolgárok jogát az oktatás nyelvének megválasztására.

Az oktatási törvény 7. cikk 1. pontja szerint Ukrajnában „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv”. A 7. cikk 4. pontjában pedig az áll, hogy a kisebbségek számára „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein”. Nyilvánvaló, hogy az oktatási törvény 7. cikke nem egyeztethető össze a 2012-es nyelvtörvény (Ukrajna törvénye, 2012) 20. cikkével. Ukrajna Alkotmánybírósága azonban 2018. február 28-án hozott határozatával (AB, 2018) hatályon kívül helyezte a nyelvtörvényt, s így megszűnt a két törvény közötti ellentmondás.

Az oktatási törvény 7. cikkelyét hivatott részletesen kifejteni az Ukrajna törvénye az általános közép fokú oktatásról című jogszabály 5. cikkelye. Ez utóbbi törvénynek azonban még csak a tervezete készült el, melyet első olvasatban tárgyalta csupán a parlament, de a végszavazásra nem került sor (Ukrajna törvényének tervezete, 2019). 2019. április 25-én a kijevi parlament az államnyelvről fogadott el törvényt (Ukrajna törvénye, 2019), amelynek 21. cikke gyakorlatilag megismétli az oktatási törvény 7. cikkét és a közép fokú oktatásról szóló tervezet 5. cikkében foglaltakat.

A kijevi kormány jogalkotói újításai alapján Ukrajna állampolgárait az oktatás nyelvére vonatkozó jogaik alapján négy nagy csoportra oszthatjuk. Az első csoportba a többségek

(az ukránok) tartoznak: őket nem érintik a jogszabályi módosítások, hiszen továbbra is végig anyanyelvükön tanulhatnak. Az őshonos népek (voltaképpen a krími tatárok) képviselői anyanyelvükön folytathatják tanulmányaikat. Az Európai Unió valamely hivatalos nyelvét anyanyelvként használó nemzeti kisebbségek képviselői (magyarok, románok, lengyelek, bolgárok) az alsó tagozaton saját nyelvükön tanulhatnak, ám az 5. osztályban az éves óraszám minimum 20%-át már államnyelven tanulják, és a 9. osztályra ennek az aránynak el kell érnie a 40%-ot; a 10–12. osztályban az éves óraszám legalább 60%-át ukránul kell tanulniuk. A nem EU-s nyelvet beszélő nemzeti kisebbségek (oroszok, belaruszok) az 5. osztálytól kezdve az éves óraszám legalább 80%-át államnyelven tanulják (1. táblázat).

1. táblázat. Az anyanyelv megjelenésének százalékos aránya a közoktatás különböző szintjein a 2017-es oktatási törvény 7. cikke, az általános közép fokú oktatásról szóló, első olvasatban megszavazott tervezet 5. cikke és az államnyelvi törvény 21. cikke alapján²

	1–4. oszt.	5. oszt.	9. oszt.	10–12. oszt.	Kiket érint?
a többségi nemzet képviselői	100	100	100	100	ukránok
őshonos népek	100	100	100	100	krími tatárok
nemzeti kisebbségek, kiknek nyelve az EU-ban hivatalos nyelv	100	80	60	40	magyarok, románok
nemzeti kisebbségek, kiknek nyelve az EU-ban nem hivatalos nyelv	100	20	20	20	oroszok

Az államnyelvi törvény IX. Rész 3. pont 1. bekezdése alapján a jelenleg még orosz tannyelvű iskoláknak 2020-tól, a magyar és román tannyelvű iskoláknak 2023-tól át kell térniük az 1. táblázatban bemutatott oktatási modell alkalmazására. Mind az orosz, mind pedig a magyar, román stb. tannyelvű iskolákra vonatkozó haladék azonban csak „az államnyelven oktatott tárgyak számának fokozatos emelése mellett” érvényes (Államnyelvi törvény, 2019).

Az Európa Tanács Velencei Bizottsága határozottan elítélte a nemzeti kisebbségek megkülönböztetését azon az alapon, hogy anyanyelvük hivatalos nyelv-e az EU-ban, vagy sem (Opinion, 2017). Ezt az álláspontját a nemzetközi jogász testület nemcsak az oktatási törvény kapcsán hangsúlyozta, hanem az időközben a 2019-es államnyelvi törvényről 2019. december 9-én kiadott véleményében is (Opinion, 2019).

A kijevi kormányzat időközben előkészítette az általános közép fokú oktatásról szóló törvény tervezetét a második olvasatra, azaz a végszavazást megelőző parlamenti vitára.

² A táblázat celláiban a 100% természetesen azt jelenti, hogy az idegen nyelv órák, illetve a nem ukrán tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv és ukrán irodalom órák kivételével az összes többi tárgyat oktatják az adott nyelven.

Ha megvizsgáljuk a kijevi törvényhozás hivatalos honlapján elérhető táblázatot³, amely az általános közép fokú oktatásról szóló törvény tervezetének első olvasatban megszavazott szövegét veti össze a második olvasatra előkészített szöveggel, akkor az oktatás nyelvét szabályozó 5. cikk vonatkozásában rendkívül érdekes módosításokra figyelhetünk fel. Az összehasonlítás alapján kiderül, hogy a tervezet előkészítői – a Velencei Bizottság ajánlásainak megfelelően – az új szövegben megszüntetik a különbséget az országban élő nemzeti kisebbségek között, és egyforma mértékben kapnak jogokat az anyanyelvi oktatásra az EU egyik hivatalos nyelvét beszélők, illetve azok is, akiknek az anyanyelve nem hivatalos nyelv az EU-ban. Ez a módosítás pozitív változásokat hoz ugyan az orosz közösség számára, rendkívül hátrányosan érinti azonban a kárpátaljai magyarokat. A 2. táblázatban bemutatjuk, hogy az általános közép fokú oktatásról szóló törvény tervezetében az 5. cikk eredeti, illetve az újonnan kidolgozott változata alapján milyen mértékben jelenhet meg a kisebbségek anyanyelve az oktatás folyamat különböző szintjein. A többségi társadalmat és az őshonos népek képviselőit nem érintik a tervezett változtatások. Ők továbbra is mindvégig anyanyelvükön tanulhatnak (ezért e két csoportot fel sem tüntettük a 2. táblázatban).

2. táblázat. Az anyanyelv megjelenésének százalékos aránya a közoktatás különböző szintjein az általános közép fokú oktatásról szóló törvénytervezet 5. cikkének első olvasatban megszavazott változata, illetve a végszavazásra előkészített változata alapján (a): a tervezet eredeti szövege; (b) a módosított tervezet

	1–4. oszt.		5. oszt.		9. oszt.		10–12. oszt.	
	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)
nemzeti kisebbségek, kiknek nyelve az EU-ban hivatalos nyelv	100	80	80	80	60	40	40	30
nemzeti kisebbségek, kiknek nyelve az EU-ban NEM hivatalos nyelv	100	80	20	80	20	40	20	30

A 2. táblázatban látható, hogy:

(1) Az új szövegváltozat már az alsó tagozat (az 1–4. osztály) szintjén is előírja, hogy a tantárgyak 20 százalékát az államnyelven (tehát ukránul) kell oktatni. Ez a csökkenés az EU-s és a nem EU-s nyelveket beszélőket egyaránt érinti. Ez egyértelműen negatív irányú módosítás a törvénytervezet előző változatához képest.

(2) Az új szövegváltozat az 5. osztálytól kezdve úgy egyenlíti ki az EU-s és a nem EU-s nyelvet beszélő nemzeti kisebbségek között az eredeti szövegben megjelenő különbséget, hogy (miközben az előbbi csoportban nem történik változás) az utóbbi csoportban jelentősen növeli az anyanyelven oktatott tárgyak arányát. Ez pozitív változás.

³ Az összehasonlító táblázatot lásd a Порівняльна таблиця до другого читання 11.07.2019 с. rész alatt itt: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66333

(3) Az általános iskola végére az EU egyik hivatalos nyelvét beszélő kisebbségek esetében 60 százalékról 40 százalékra csökkenti az anyanyelv megjelenési arányát a törvénytervezet új változata. A nem EU-s nyelvet beszélő közösségek esetében ugyanakkor 20-ról 40 százalékra növeli ezt az arányt. Ez a módosítás úgy egyenlíti ki a nemzeti kisebbségek két csoportja között az eredeti szövegben szereplő különbségeket, hogy egyik csoporttól elvesz, a másiknak ad. Ez nem tekinthető pozitív változtatásnak.

(4) A középiskolai osztályokban hasonlóan jár el a jogalkotó: az egyik csoporttól elvesz, a másiknak ad. Ez pedig semmiképp sem jó irány.

(5) A törvénytervezet 5. cikkében végrehajtott módosítások révén Ukrajna lakosságát már nem négy, hanem csupán három csoportba sorolhatjuk: a többségek, az őshonos népek képviselői (azaz a krími tatárok) és a nemzeti kisebbségek.

Ha figyelembe vesszük, hogy egészen a 2017-es új oktatási törvény elfogadásáig minden ukrán állampolgárnak joga volt ahhoz, hogy az oktatás minden szintjén anyanyelvén folytassa tanulmányait, akkor világos, hogy az új jogszabályok szűkítik ezt a jogot.

Mindemellett az oktatási törvény 7. cikkelye gyakorlatilag megszünteti a regionális vagy kisebbségi nyelveken folyó oktatás a szakoktatás és a felsőoktatás területén. Az oktatásnak ezen a szintjein a regionális vagy kisebbségi nyelvek csupán tantárgyként jelenhetnek meg (az oktatás nyelveként azonban nem).

Ukrajna 48 parlamenti képviselője 2017. október 6-án beadványban fordult Ukrajna Alkotmánybíróságához (Beadvány, 2017), melyben kérték az oktatási törvény (Ukrajna törvénye, 2017) alkotmányellenességének megállapítását. Ukrajna Alkotmánybírósága azonban 2019. július 16-án kiadott határozatában nem nyilvánította alkotmányellenesnek az oktatási törvényt (AB, 2019). A bírói testület döntése egyetlen szóval sem említi a Velencei Bizottságnak e törvény vonatkozásában 2017 decemberében kiadott állásfoglalását (Opinion, 2017) és az abban megfogalmazott kritikákat és ajánlásokat.

Az alkotmánybíróság annak ellenére hagyta figyelmen kívül a Velencei Bizottság ajánlásait, hogy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2017. október 12-én kiadott határozatának 15. pontjában ez áll:

A Közgyűlés felkéri az ukrán hatóságokat, hogy teljes mértékben hajtsák végre a Velencei Bizottság közelgő ajánlásait és következtetéseit, és ennek megfelelően módosítsák az új oktatási törvényt.⁴

2019. október 31-én Kijevben nyilatkozatot adott ki a NATO–Ukrajna Bizottság. A dokumentum 6. bekezdése a következő mondatokkal zárul:

⁴ „The Assembly asks the Ukrainian authorities to fully implement the forthcoming recommendations and conclusions of the Venice Commission and to amend the new Education Act accordingly.” Resolution 2189 (2017) of Parliamentary Assembly. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24218&lang=en>

Ami a Verhovna Rada által 2017 szeptemberében elfogadott oktatási törvényt illeti, a szövetségesek sürgetik Ukrainát, hogy teljes mértékben hajtsa végre a Velencei Bizottság ajánlásait és következtetéseit. Ukrajna elkötelezett amellett, hogy ezt megteszi.⁵

4. A nyelvpolitika meghatározó hatással van az oktatásra (Christ, 1999: 197). A többnyelvű országokban az egyes (többségi, illetve kisebbségi) közösségek politikusainak sokféle, és igen eltérő, az adott közösségek és nyelveik jövőjét meghatározó céljaik lehetnek (Kontra, 2001: 125). Így válhat az oktatás egyes közösségek asszimilációjának vagy nyelvmegtartásának, elnyomásának vagy támogatásának eszközévé (Skutnabb-Kangas, 1998a). Abban az ukrán politikai elit és a kárpátaljai magyar közösség egyetért, hogy a kisebbségeknek – így a kárpátaljai magyaroknak is – célszerű és szükséges elsajátítaniuk az államnyelvet. A nemzeti és nyelvi kisebbségek számára szervezett formális oktatásnak azonban egyszerre kell szolgálnia a (kisebbségi) identitás megőrzését és a társadalmi integráció elősegítését a kétnyelvűség megteremtésével (Beregszászi, 2002). A kisebbségek számára szervezett oktatásnak tehát meg kell találnia a kényes egyensúlyt az államnyelvnek az integrációhoz szükséges mértékű támogatása, valamint a kisebbségi nyelv és identitás megőrzésének elősegítése között. Ezt a dilemmát már jóval a 2017-es oktatási törvény elfogadása előtt felvetették ukrán kutatók, és a jogszabályban foglaltakhoz nagyon hasonló megoldásra jutottak (Kulyk, 2013). Ám kárpátaljai magyar oktatási szakértők már akkor is amellett érveltek, hogy a dilemma feloldása nem az oktatás nyelvének megváltoztatása, hanem az államnyelvtanítás hatékonyságának növelése (Cserniczkó, *et al.*, 2015, Huszti, *et al.*, 2019). Ha az ukrán oktatás célja a kisebbségi tanulók kétnyelvűsítése, akkor nem az oktatás nyelvét, hanem a nyelvtanítást kell megreformálni. Egyetértünk Skutnabb-Kangas (1997: 38) szavaival, aki meggyőzően érvel amellett, hogy

„az A(nya)NY(elv)-en vagy az I(idegen)Ny(elv)-en oktassuk-e a gyermeket, hogy kétnyelvűvé váljék?” kérdés leegyszerűsített és félrevezető. Inkább így kellene feltennünk: „milyen feltételek mellett vezet az A(nya)NY(elv)-en vagy az I(idegen)Ny(elv)-en folyó oktatás magas szintű kétnyelvűséghez?”

Szerintünk ebben a helyzetben

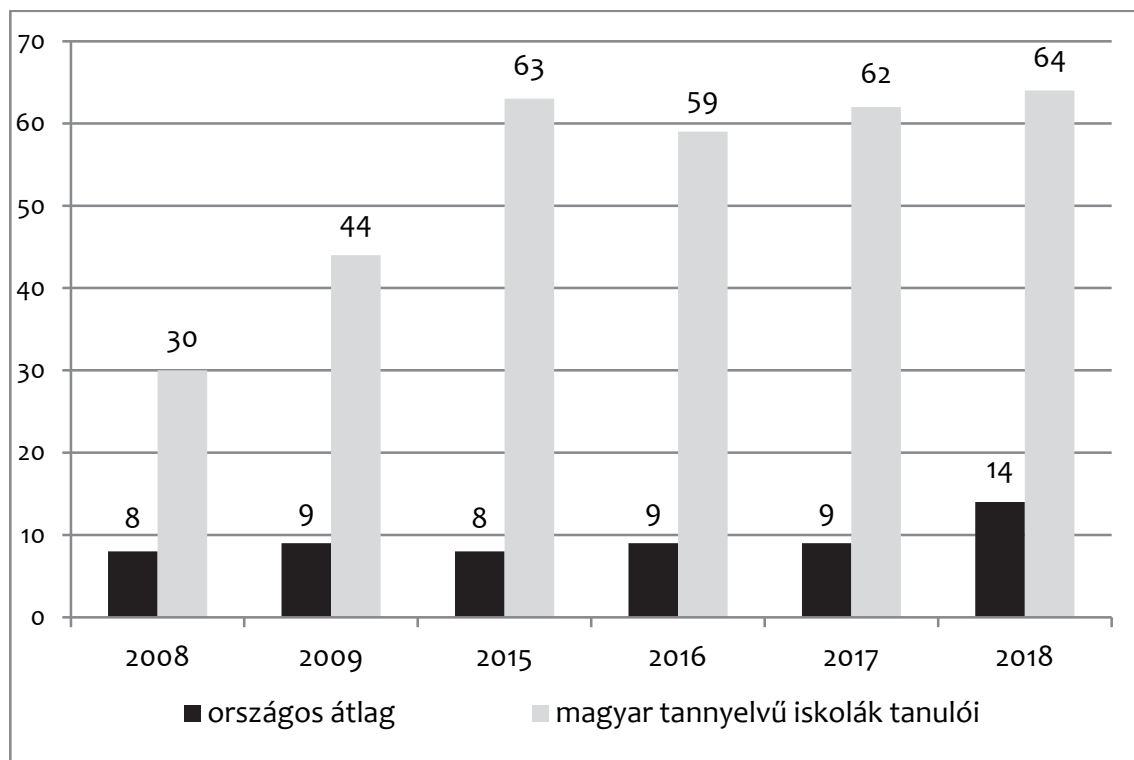
Alapvető érdekellentétéről van (...) szó, a nyelvmegtartás vagy a nyelvcseré dilemmájáról, a kétnyelvűsödés céljának és jellegének teljesen eltérő megítéléséről: úgy tartani meg az anyanyelvet, hogy ahhoz a környezeti nyelvek és más nyelvek megfelelő szintű ismerete társuljon, vagy azért mondani le az anyanyelvről (az anyanyelv elsődlegességéről), hogy sikeresebb legyen az érvényesülés? Emiatt válik az anyanyelvi oktatás az oktatáspolitikai, a nyelvpolitika, a kisebbségpolitika fő kérdésévé, az ezzel kapcsolatos jogok, korlátozások és hátrányos helyzetek pedig a többségi társadalom demokratikus jellegének fokmérőjévé (Bartha–Péntek, 2011: 9).

⁵ „With regard to the Law on Education adopted by the Verkhovna Rada in September 2017, Allies urge Ukraine to fully implement the recommendations and conclusions of the Venice Commission. Ukraine is committed to doing so.” Statement of the NATO–Ukraine Commission. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_170408.htm

Legitim érvek és célok állnak egymással szemben, így tehát a gordiuszi csomó feloldása csak a konszenzus megtalálása révén lehetséges. Opció persze az is, hogy az állam kihasználja hatalmi pozícióját és erőfölényét, és a kisebbségi közösség tiltakozása ellenére kitart saját céljainak megvalósítása mellett. A konkrét helyzetben azonban – miután a probléma megvitatása már a nemzetközi szintéren zajlik – ez nem simítja el könnyen a konfliktust.

5. A kisebbségek nyelvén folyó oktatás (jelentős részben) ukrán nyelvűvé alakítását azzal indokolja a kijevi kormányzat, hogy a nem ukrán tananyelvű intézményekben a nemzeti kisebbségek nem sajátítják el megfelelően az államnyelvet, és ez akadályozza a társadalmi integrációjukat. Amióta 2008-ban Ukrajnában (előbb csak a tanulmányaikat a felsőoktatásban folytatni kívánók, majd 2016-ban minden érettségiző számára) kötelezővé vált az ukrán nyelv és irodalomból külső független tesztelés formájában megszervezett érettségi és egyben felvételi vizsga, azóta az ukrainai politikai elit szereplői előszeretettel hivatkoznak e vizsga eredményeire fenti érveik alátámasztására.

Ha megvizsgáljuk a független tesztközpontokban szervezett központi ukrán nyelv és irodalom vizsga eredményeit, akkor a kárpátaljai magyar tananyelvű iskolákban érettségizők ukrán nyelvtudásának alacsony szintje igazolódni látszik. Amint az 1. ábrán látható, a központi ukrán nyelv és irodalom vizsgán a magyar tananyelvű kárpátaljai iskolák végzőseinek sokkal nagyobb hányada nem éri el a továbbtanuláshoz szükséges minimális ponttartárt, mint az országos átlag.

1. ábra. A független tesztközpontokban letett ukrán nyelv és irodalom vizsgán a továbbtanuláshoz elegendő minimális ponthatárt el nem ért vizsgázók százalékos aránya néhány kiemelt évben (országos átlag és a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák tanulóiinak eredményei)⁶

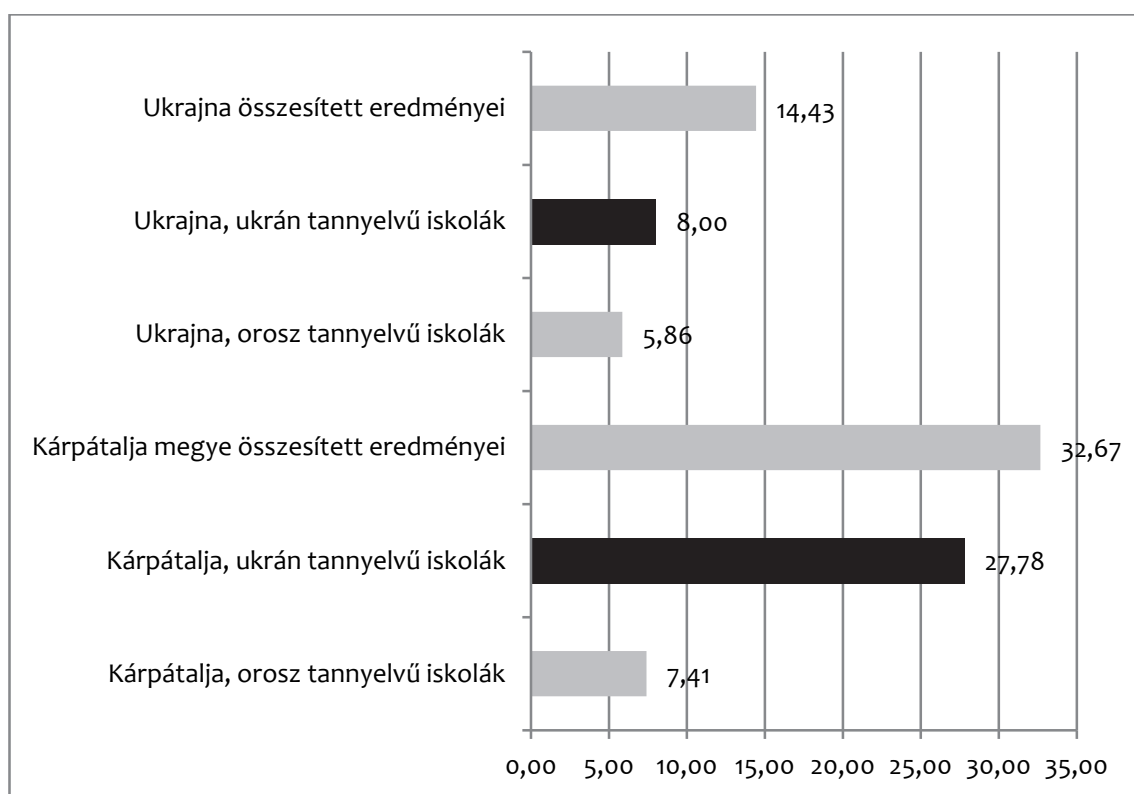
Ám Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma meg sem próbálta felderíteni ezeknek a vizsgaeredményeknek az okait. A megoldás keresése helyett az oktatási tárca arra a – szerintünk – téves következtetésekre jutott, hogy a kisebbségek anyanyelvi oktatása helyett a kétnyelvű oktatás olyan formáját kell bevezetni, ahol a tantárgyak egy (év-ről évre növekvő) részét ukrán nyelven oktatják.

Az ukrán nyelv és irodalom független tesztelés azonban nem a nyelvtudást méri, hanem két iskolai tantárgy (ukrán nyelv és ukrán irodalom) tanulása során megszerzett tárgyi ismereteket kér számon (Cserniczkó, 2018c). Ha ugyanis igaz volna az oktatási minisztérium és az ukrainai politikusok, szakértők által előszeretettel hangoztatott érv, miszerint a magyar iskolák végzőseinek a független tesztelésen elért gyenge eredménye annak bizonyítéka, hogy a kárpátaljai magyarok nem tudnak ukránul, akkor annak a következtetésnek is helyesnek kellene lennie, hogy több ezer ukrán anyanyelvű és ukrán tannyelvű iskolát végzett érettségiző sem beszél a saját anyanyelvét. A központi vizsgákat szervező állami hivatal nyilvános adatai szerint a 2018. évi ukrán nyelv és irodalom központi tesztvizsgán például Ternopil és Ivano-Frankivsz megyében a diákok 18%-a, Kárpátalján belül

⁶ Az ukrán nyelv és irodalom külső független tesztelés vizsgaeredményeit bemutató ábrákat a vizsgákat szervező állami hivatal hivatalos honlapján elérhető nyilvános adatbázisok és elemzések (<https://zno.testportal.com.ua/stat/2018>) alapján készítettük.

pedig az Ilosvai és Perecsenyi járásban 41%-a bukott el az ukrán független tesztvizsgán, miközben ezekben a közigazgatási egységekben kizárólag ukrán tannyelvű iskolák működnek, ahová szinte kizárólag ukrán anyanyelvű gyerekek járnak.⁷

A 2. ábrán látható, hogy az ukrán tannyelvű iskolát végzettek közül országos szinten 8, Kárpátalján pedig csaknem 28 százalék nem érte el a minimális ponthatárt ukránból 2018-ban. Ha hinni lehetne a minisztérium érvelésének, akkor ebből arra következtethetnénk, hogy ők bizony – annak ellenére, hogy ukrán iskolát végeztek – nem tudnak ukránul.

2. ábra. A független tesztközpontokban letett ukrán nyelv és irodalom vizsgán 2018-ban a minimális ponthatárt el nem ért vizsgázók százalékos aránya (országos és kárpátaljai átlag, valamint az ukrán és orosz tannyelvű iskolákban érettségizők adatai)

A 2018. évi független tesztelés ukrán nyelv és irodalom vizsgájának eredményeiből az is kiderül, hogy – mind országos szinten, mind pedig Kárpátalján – az orosz tannyelvű iskolákban érettségizők közül kevesebben nem érték el a minimális pontszámot, mint az ukrán tannyelvű iskolák végzősei között (lásd a 2. ábrát). Ha a minisztérium azon logikájából indulunk ki, hogy azért kell átállni számos tantárgy ukrán nyelven való oktatására,

⁷ A 2018. évi független tesztelés eredményei regionális bontásban (ukrán nyelven) elérhetők itt: <https://zno.testportal.com.ua/stat/2018>

hogy magasabb legyen az államnyelv ismeretének foka, akkor a vizsgaeredmények alapján akár azt is felvethetnék, hogy inkább orosz nyelven kellene bizonyos tárgyakat oktatni (az ukrán iskolákban is), hiszen az orosz tannyelvű iskolákban a legalacsonyabb az ebből a tantárgyból rosszul teljesítők aránya. Lássuk be: ez képtelenség.

Azon érvelés tehát, hogy a független tesztelés rossz eredményei miatt kell bevezetni az új jogszabályokban felvázolt oktatási modellt, megkérdőjelezhető. A vizsga nem a nyelvtudást méri, ezért nem jelenthet alapot arra, hogy a kárpátaljai magyarok államnyelvi ismereteiről képet adjon. A vizsga eredményei ellenben igazolják azt, hogy a tesztelés ebben a formájában diszkriminatív, mert azonos követelményeket támaszt minden érettségizővel szemben, függetlenül attól, milyen az anyanyelve vagy milyen tannyelvű iskolában érettségizett. Többször is felhívtuk a figyelmet arra (lásd pl. Beregszászi–Cserniczkó, 2017, Cserniczkó, *et al.*, 2015), hogy nem szabad azonos követelmények alapján vizsgáztatni ukrán nyelvből és irodalomból az ukrán tannyelvű és a kisebbségi nyelveken oktató iskolák érettségizőit, mert:

- a) az ukrán és a kisebbségi tannyelvű iskolákban nem azonos tantervek alapján és nem ugyanolyan tankönyvekből tanulják az ukrán nyelv tantárgyat;
- b) előbbieket az 1. osztálytól az érettségiig közel hatszázzal több ukrán nyelv órán vesznek részt, mint utóbbiak;
- c) az ukrán tannyelvű iskolák végzősei anyanyelvükön és anyanyelvükből vizsgáznak, a magyar tannyelvű iskolákban érettségizők ellenben nem az anyanyelvükből és nem anyanyelvükön tesznek vizsgát.

6. Az új ukrán oktatási kerettörvény esélyt kínál arra, hogy gyökeresen átalakítsuk, valamint hatékonyra és korszerűvé tegyük az államnyelv oktatását. Ehhez azonban politikai elhatározás és idő kell. Az oktatás nyelvének megváltoztatása helyett a nyelvoktatás körülményein kell sürgősen változtatni. Az államnyelv oktatásához szükséges tárgyi, szakmódszertani és személyi feltételek biztosítása mellett ki kell dolgozni a két(tan)nyelvű oktatás elméleti és gyakorlati megvalósításának feltételeit is. Ma ugyanis ezek a feltételek is hiányoznak (Cserniczkó, 2012).

Fontos azonban, hogy továbbra is fenn kell tartani az oktatás nyelvének szabad megválasztásához fűződő jogot. A kétnyelvű oktatási programokat nem az anyanyelvi oktatás helyett, hanem mellé kell választási lehetőségként a szülőknek felkínálni. Lényeges az is, hogy a kétnyelvű oktatás lehetősége ne csupán a kisebbségi, hanem a többségi társadalom képviselői számára is biztosított legyen. Ez az elv teljesen megfelel a Ljubljana-i útmutatóban megfogalmazottakhoz:

A szükséges feltételek fennállása esetén – különösen olyan országrészekben, ahol az adott kisebbség jelenléte hosszabb múltra tekint vissza, illetve ahol jelentős lélekszámban képviselteti magát – az államoknak tiszteletben kell tartaniuk a kisebbségekhez tartozó személyek azon jogát, hogy tanulhassák a saját nyelvüket, illetve tanulhassanak a saját nyelvükön. Az államoknak emellett az összes közoktatási szinten integrált, többnyelvű oktatási formákat kell kifejleszteniük, annak érdekében, hogy – tekintet nélkül többségi vagy kisebbségi háttérükre – az összes diák számára biztosított legyen az egyenlő hozzáférés, valamint az esélyegyenlőség a tanulási eredményeket illetően (Ljubljana-i útmutató, 2012: 64).

Kijevnek azzal kell megmutatnia, hogy nem a nemzeti kisebbségek erőszakos asszimilációja a célja, hanem a nemzeti kisebbségek – köztük a kárpátaljai magyarok – társadalmi integrációjának és kétnyelvűségének elősegítése, hogy a Velencei Bizottság ajánlásával összhangban módosítja az oktatási törvény 7., illetve az államnyelvi törvény 21. cikkét. Ezután már „csak” az a dolgunk és felelősségünk, hogy együtt dolgozzunk azon, hogy az ukrainai oktatás, s ezen belül a kárpátaljai magyar tannyelvű képzés is, magas színvonalú és hatékony legyen.

Miközben a felszínen a vita arról folyik, milyen úton érhető el, hogy az ukrainai kisebbségek kétnyelvűvé váljanak, a valóságban a (nyelv)pedagógiai kérdés (nyelv)politikai vetülete sem elhanyagolható. Az oktatás nyelvét szabályozó új ukrainai törvények apropóján kibontakozott politikai polémia sokkal több, mint Ukrajna és Magyarország diplomáciai csörtéje a Kárpátalján élő magyar tannyelvű iskolák jövőjéről. A nemzetközi szintre emelkedett konfliktus valójában a kisebbségek anyanyelvi oktatásának jogairól és általában a nyelvi emberi jogokról szól. Az, hogy miként rendeződik ez a már eddig is sok feszültséget okozó probléma, a jövőben hatással lehet nemcsak az érintett államok, hanem akár az Európa Tanács és az Európai Unió normaalkotására és jogértelmezésére is.

Az európai őshonos kisebbségek anyanyelvi oktatásához fűződő jogainak, és általában a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogoknak az értelmezésében meghatározó szerepe lehet ugyanis annak, milyen eredménnyel zárul ez a 2017 őszén kezdődött polémia. Ha a nemzetközi szervezetek – vélt vagy valós geopolitikai és gazdaságpolitikai érdekek miatt – befolyásukat latba vetve (nyíltan vagy burkoltan) az ukrán álláspont mellé állnak, és ezzel asszisztálnak a nemzeti kisebbségek nyelvén működő ukrainai oktatási hálózat erodálásához, az arra teremt precedenst, hogy a kisebbségek korábban szerzett, az állampolgárságuk szerinti állam jogrendszerében biztosított jogai bármikor szűkíthetők, visszavonhatók. A homogén nemzetállamot építő államok – az ukrán példán felbátorodva – hasonló lépésekre szánhatják magukat, s ezzel az újabb konfliktusok elkerülhetetlenné válnak. Ugyanis teljesen nyilvánvaló, hogy „A nyelv, az oktatás és az emberi jogok szorosan összefüggenek egymással” (Kontra, 2001: 125), „a nyelvi emberi jogok megsértése, különösen az oktatásban, etnikai konfliktusokat okozhat” (Skutnabb-Kangas, 1998b: 21).

Amennyiben azonban a kérdés rendezését szorgalmazó nemzetközi nyomás olyan kompromisszumot eredményez, amellyel a felek arcukat veszteség nélkül azonosulhatnak, és amely kiáll a kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz fűződő jogai mellett, ez akár arra is ösztönözheti az ET és/vagy az EU jogalkotóit, hogy olyan nemzetközi jogi dokumentumot dolgozzanak ki, amely a további hasonló konfliktusok elkerülése érdekében kötelező érvénnyel határozza meg a kisebbségi nyelvhasználat minimális szintjeit (többek között az oktatásban is). Az ENSZ kisebbségügyi főmegbízottja szerint a nyelvi jogokat az emberi jogok részeként kell értelmeznünk (De Varennes–Kuzborska, 2019: 39–40). Fernand de Varennes (1996: 117) szerint

az egyének nyelvi elveinek tiszteletben tartása – adott esetben és ésszerűen – egy alapvető jogból ered, és nem valami különleges engedmény vagy kiváltságos bánásmód. Egyszerűen fogalmazva, az a jog, hogy megkülönböztetés nélkül egyenlő bánásmódban részesüljenek, amelyre mindenki jogosult.

Az 1. és 2. táblázat alapján szemmel látható, hogy a kijevi kormányzat elképzelései szerint az Ukrajnában élő kisebbségek nem részesülnek egyenlő bánásmódban a többségi társadalom képviselőivel. Ez pedig nem (nyelv)pedagógiai, hanem (nyelv)politikai probléma.

IRODALOM

- AB** (2018) Рішення Конституційного Суду України У справі за Конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо невідповідності Конституції України (неконституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018 р. № 2-р/2018. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>
- AB** (2019) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» № 10-р/2019. http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2019_o.pdf
- Alkotmány** (1996) Конституція України № 254к/96-ВР (1996). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- Bartha Cs. & Péntek J.** (2011) Bevezetés. In: Bartha Cs., Nádor O. & Péntek J. (szerk.) *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 7–17.
- Beadvány** (2017) Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. від 06.10.2017 р. № 1710061. http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4072.pdf
- Beregszászi A.** (2002) A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szempontjából. *Kisebbségkutatás* 11/2. 368–375.
- Beregszászi A. & Csernicskó I.** (2017) Kidobott pénz vagy megtérülő befektetés? Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. *Magyar Nyelvőr* 141/3. 292–309.
- Christ, H.** (1999) Az európai nyelvpolitika kihatásai az idegennyelv-oktatásra. In: Szépe Gy., Derényi A. (szerk.) *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 197–208.
- Csernicskó I.** (1998) *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutatató Műhely.
- Csernicskó I.** (2012) Az államnyelv oktatásának javítására tett kísérletek Kárpátalján. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XII/1–2. 17–31.
- Csernicskó I.** (2018a) Egy nyelvi jogi probléma lehetséges vonatkozásai: két tanulmány a kisebbségek anyanyelvi oktatásáról. *Regio* 26/3. 62–68.
- Csernicskó I.** (2018b) Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai a kisebbségek nyelvén folyó oktatás területén a Keretegyezmény és a Karta alkalmazásáról készült jelentések tükrében. *Kisebbségi Szemle* III/4. 27–46.
- Csernicskó I.** (2018c) Державна мова для угорців Закарпаття: чинник інтеграції, сегрегації або асиміляції? *Стратегічні пріоритети* 46/1. 97–105.
- Csernicskó I., Huszti I. & Bárány E.** (2015) Kisebbségi kétnyelvűség és integráció: biztos, hogy a két(tan)nyelvű oktatás a megoldás? In: Kozmács I. (szerk.) *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 177–211.
- Csernicskó I. & Orosz I.** (2019) *The Hungarian language in Education in Ukraine*. Leeuwarden: Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.
- Csernicskó I. & Tóth M.** (2018) *Az anyanyelvi oktatás joga: Közép-európai hagyományok és Kárpátalja példája*. Ungvár: Autdor-Shark.

- Fedinec Cs. & Csernickó I.** (2017) A 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio* 25/3. 278–300.
- Husztai I., Csernickó I. & Bárány E.** (2019) Bilingual education: the best solution for Hungarians in Ukraine? *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 49/6. 1002–1009.
- Kontra M.** (2001) Nyelv, oktatás, emberi jogok. In: Sándor K. (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYTF Kiadó. 125–132.
- Kulyk, V.** (2013) Combining identity and integration: comparative analysis of schools for two minority groups in Ukraine. *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 43/5. 622–645.
- Ljubljana útmutató** (2012) Ljubljana útmutató a sokszínű társadalmak integrálásához és magyarázó megjegyzések. <https://www.osce.org/hu/hcnm/110502?download=true>
- Markovskiy, V., Demkiv, R. & Shevczenko, V.** (2018) Ukrajna nyelvpolitikájának alakulása az őshonos népek és nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatása területén. *Regio* 26/3. 69–104.
- Opinion** (2017) Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education. Adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session (8–9 December 2017). [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e)
- Opinion** (2019) Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. Opinion No. 960/2019. Strasbourg, 9 December 2019. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e)
- Skutnabb-Kangas, T.** (1997) *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, T.** (1998a) *Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Skutnabb-Kangas, T.** (1998b) Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad” piac. *Fundamentum: az emberi jogok folyóirata* 11/1–2. 7–25.
- Toronchuk, I. & Markovskiy, V.** (2018) The Implementation of the Venice Commission recommendations on the provision of the minorities language rights in the Ukrainian legislation. *European Journal of Law and Public Administration* 5/1. 54–69.
- Ukrajna törvénye** (1989) Закон України «Про мови в Українській РСР» № 8312-11 (1989). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>
- Ukrajna törvénye** (1992) Закон України «Про національні меншини в Україні» № 2494-XII (1992). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
- Ukrajna törvénye** (2001) Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III (2001). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
- Ukrajna törvénye** (2012) Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI (2012). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
- Ukrajna törvénye** (2017) Закон України «Про освіту» № 2145-VIII (2017). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Ukrajna törvénye** (2019) Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
- Ukrajna törvényének tervezete** (2019) Проект Закону України «Про загальну середню освіту». <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-zakonu-ukrayini-pro-povnu-zagalnu-serednyu-osvitu>
- Varennes de, F.** (1996) *Language, minorities and human rights*. The Hague: Kluwer Law.
- Varennes de, F. & Kuzborska, E.** (2019) Minority Language Rights and Standards: Definitions and Applications at the Supranational Level. In: Hogan-Brun, G. & O'Rourke, B. (eds.) *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. London: Palgrave Macmillan. 21–72.